

ANTISCIENTISMUS, KONCEPTUÁLNÍ ANALÝZA, NATURALISMUS¹

FILIP TVRDÝ

Katedra filozofie FF UP, Olomouc, Česká republika, filip.tvrdy@upol.cz

PŮVODNÍ VĚDECKÁ PRÁCE ▪ OBDRŽENO: 16. 7. 2017 ▪ PŘIJATO: 30. 5. 2018

Abstrakt: Filozofie ve 20. století ztratila velkou část svých kompetencí a pro svou údajnou neúčinnost se stala terčem kritiky ze strany přírodních vědců. Vztah mezi filozofií a vědou lze řešit pomocí tří stanovisek, kterými jsou antiscientismus, konceptuální analýza a naturalismus. Obsahem článku je charakteristika jednotlivých přístupů a identifikace problémů, s nimiž se musí jejich zastánci potýkat. Autorovi se jako nejslibnější jeví Quinem inspirovaný naturalismus, podle něhož má veškeré poznání povahu syntetických aposteriorních výroků, a filozofie je proto kontinuální s přírodní vědou. Není třeba obávat se zániku filozofie jako samostatné disciplíny, naturalismus může naopak přispět k dořešení mnohých filozofických problémů pomocí metodologie a poznatků přírodních věd.

Klíčová slova: antiscientismus; filozofie vědy; konceptuální analýza; naturalismus; scientismus

ANTI-SCIENTISM, CONCEPTUAL ANALYSIS, NATURALISM

Abstract: Philosophy in the 20th century lost many of its competencies and was criticized by natural scientists for its alleged uselessness. The relationship between philosophy and science can be solved by adopting three standpoints, which are anti-scientism, conceptual analysis and naturalism. This article comprises characteristics of the different approaches and identification of problems which their advocates must confront. According to the author, the most promising one seems to be naturalism inspired by Quine, according to which all knowledge has the nature of synthetic a posteriori statements, and philosophy is therefore continuous with natural science. There is no need to worry about the extinction of philosophy as a separate discipline. On the contrary, naturalism may contribute to resolving many philosophical problems using the methodology and findings of science.

Keywords: anti-scientism; conceptual analysis; philosophy of science; naturalism; scientism

¹ Studie vznikla v rámci projektu „Epistemologický status vědy a problém demarkace pseudovědy“ (Fond pro podporu vědecké činnosti FF UP, č. p. 452100761). Chtěl bych poděkovat Alexi Rosenbergovi za cenné komentáře, Michaele Čakányové za pomoc s překladem anglických pasáží a anonymním recenzentům za konstruktivní připomínky.

Už v Aristotelově době se z filozofie začaly vydělovat speciální vědecké disciplíny a tento trend pokračoval až do konce 19. století. Postupem času se osamostatnily astronomie, biologie, botanika, fyzika, geografie, geologie, chemie, logika, meteorologie, mineralogie, paleontologie, poetika, rétorika nebo zoologie, nakonec šly přes palubu i sociální vědy jako ekonomie, sociologie, psychologie a politologie. Mnoho myslitelů si proto začalo klást palčivou otázku, jaká témata vlastně filozofii zbyla k řešení, a například Odo Marquard situaci přílehně označil jako „ztrátu kompetencí filozofie“ (Marquard 2008). Univerzálnost a efektivita hypoteticko-deduktivní metody přírodních věd navíc způsobila, že je filozofie vystavována čím dál silnějším pochybnostem o své smysluplnosti a užitečnosti. Richardu Feynmanovi je připisován výrok, podle něhož je filozofie vědy pro vědce asi stejně užitečná jako ornitologie pro ptáky.² Další držitel Nobelovy ceny za fyziku Steven Weinberg se ve *Snění o finální teorii* rozepsal o „překvapivé neefektivnosti filozofie“, která je zvlášť patrná při srovnání s „nepochopitelnou efektivitou matematiky“ (Weinberg 1996, 143). Britský chemik Peter Atkins se zase nechal slyšet, že „se musíme zbavit filozofie, protože je skutečnou příležitostí pokroku“.³ Teoretický fyzik Stephen Hawking začal svou knihu *Velkolepý plán*, kterou napsal společně s Leonardem Mlodinowem, tímto epitafem: „filozofie je dnes mrtvý obor: nedokázala udržet krok s rozvojem moderní vědy, fyziky obzvláště. Štafetu v úsilí o poznání převzali od filozofů vědci“ (Hawking – Mlodinow 2011, 13). Další fyzik Lawrence Krauss parafrázuje starý vtip Woodyho Allena o tělocvikářích a tvrdí, že „kdo neumí, učí, a kdo neumí učit, učí filozofii“ (Krauss – Andersen 2012). A nakonec představitel kvantové elektrodynamiky Freeman Dyson nedávno poznamenal na adresu současných filozofů: „Ve srovnání s velikány minulosti je to ubohá banda trpaslíků. Promýšlejí hluboké myšlenky a pronášejí odborné přednášky akademickému publiku, ale téměř nikdo z vnějšího světa jim nenaslouchá. Jsou historicky bezvýznamní.“ (Dyson 2012) Nad kritikou myslitelů tohoto kalibru lze jen těžko mávnout rukou, přestože se v některých případech jedná jen o bonmoty. Nepomůže ani stěžování si, že přírodní vědci filozofii nerozumí, a proto nedokáží pochopit její přínos. Prospěšnější je naopak vysvětlit, jaký je vztah mezi filozofií a vědou, případně jaké jsou kompetence filozofů. Domnívám se, že se ve 20. století objevily tři hlavní směry, které k otázce vymezení filozofie a vědy přistupují třemi diametrálně odlišnými způsoby: *antiscientismus*, *konceptuální analýza* a *naturalismus*. Každému z nich budu věnovat samostatnou podkapitulu, v níž se pokusím o jejich stručnou charakterizaci a upozorním na možné problémy. V závěru pak stručně nastíním, že i přes svůj poměrně nízký epistemologický status mohou být filozofické teorie vysoce užitečné.

Antiscientismus

I když se podle některých autorů propast mezi analytickou a kontinentální filozofií zmenšuje, v otázce vztahu k vědě je analytická odnož značně vstřícnější. V kontinentální tradici stále přetrvává antiscientistická tendence, podle níž filozofie vědu tematicky přesahuje, nebo dokonce demaskuje její omyly. Tento negativní postoj k metodologii a poznatkům přírodních věd může nabývat dvou podob, jež se liší příkrostití odsudku. Umírněná varianta

² Feynmanovo autorství je sporné, údajně to prohlásil v rozhovoru pro pořad *Horizon* stanice BBC.

³ Citace pochází z Atkinsonova příspěvku na konferenci *Beyond Belief: Enlightenment 2.0*, která se konala na University of Oxford ve dnech 30. října a 1. listopadu 2007.

tvrdí, že věda je i přes své nezpochybnitelné úspěchy nedostatečná pro vysvětlení určitých jevů; tato pozice je charakteristická pro německou fenomenologii, především filozofii pozdního Edmunda Husserla a Martina Heideggera. Radikální verze antiscientismu vychází z představy, že věda je zcela defektní ve všech oblastech poznání; tento kritický postoj je běžný v dílech poststrukturalistů, postmodernistů a s nimi sympatizujících představitelů genderových studií.

I přes počáteční sympatie se Husserl v pozdním období domníval, že se západní věda nachází v hluboké krizi. Nepopíral její úspěchy při popisu světa a zlepšení materiálního postavení lidstva, ale spatřoval problémy týkající se jejích samotných základů. Podle Husserla se totiž věda nedokáže vypořádat s těmi nejzásadnějšími otázkami lidské existence:

Veškerý světový názor moderního člověka ve druhé polovině 19. století určovaly výhradně pozitivní vědy a jimi vyvolaná „prosperity“, jíž se moderní člověk nechal oslepit. Mělo to za následek lehkovážné odvrácení od otázek, jež jsou pro pravé lidství rozhodující. Vědy o pouhých faktech vytvářejí lidi vidoucí jen fakty... [Věda z]ásadně vylučuje právě ty otázky, které jsou za našich neblahých časů nejpalčivějšími otázkami pro člověka, vydaného nejosudnějším převratům: vylučuje otázky o smyslu nebo nesmyslnosti celé lidské existence. (Husserl 1996, 27–28)

Východiskem z této neblahé situace se měla stát právě Husserlova transcendentální fenomenologie, která díky svému důrazu na subjektivitu není krizí vědy vůbec zasažena. Fenomenologie se na rozdíl od objektivní vědy dokáže zabývat i subjektivním „světem pro sebe“, v němž se odehrávají ty skutečně důležité jevy v životě jednotlivce. Obdobně argumentoval Heidegger, podle něhož je novověká věda „teorií skutečného“. Kvůli své expanzivní povaze získala „moc, jíž jinak nikde na zemi nebylo dosaženo a která se nakonec chystá rozprostřít po celé zeměkouli“ (Heidegger 2004, 37). Věda není schopná přistupovat k realitě nezaujatě, je totiž „hrozivě zasahujícím zpracováním skutečného“ (Heidegger 2004, 46). Jejím hlavním přínosem a zároveň problémem je zpředmětnění skutečnosti do přehledné posloupnosti účinků a příčin, které může zkoumat. Věda vymezuje oblast svého zájmu na kvantitativně uchopitelné jevy, a proto opomíjí „bytostnou plnost“ přírody, člověka, dějin a řeči. Omezenost vědecké metody spočívá také v tom, že věda není schopna zkoumat samu sebe. I když „věda dnes pokračuje ve svém postupu jistěji než kdykoli dříve“, je oprávněné mluvit o krizi jejích základních pojmů, které nedokáže filozoficky obhájit (Heidegger 2004, 56).⁴

Skepticismus vůči vědecké metodě se stal doménou českých myslitelů, kteří z fenomenologie vycházeli. Patočka se vyjadřoval v souladu s učením Husserla a Heideggera, což ilustruje následující citace z jeho habilitačního spisu *Přirozený svět jako filosofický problém*: „hypostázování přírodovědy je falešná metafyzika, která se domnívá, že vychází od objektivních zákonitostí a na jejich základě vykládá veškerenstvo objektivní i subjektivní, ale neuvědomuje si, že smysl objektů, od nichž vychází, předpokládá subjektivní tendence, jež indikují směr a kritéria její práce“ (Patočka 1992, 164).

Jeho žáci byli ve svém odporu k přírodní vědě ještě radikálnější a přiblížili se postmoderně orientovaným myslitelům. Tak například Václav Havel ve svém projevu na Světovém ekonomickém fóru v Davosu kategoricky prohlásil: „Moderní racionalismus a moderní věda, které se rozvinuly lidskou prací jako všechna lidská díla uvnitř našeho přirozeného světa, na

⁴ K Husserlovu a Heideggerovu pojetí vědy viz Blecha (2007, 66–78).

tento svět nyní systematicky zapomínají, popírají ho, degradují a hanobí – a samozřejmě jej současně i kolonizují.“ (Holton 1999, 193) Sociální kritik a levicový ideolog Václav Bělohradský se ve svých článcích vyjadřuje ještě více nesmiřitelně a ve vědě vidí jeden z pěti zdrojů „tekutého“ hněvu, který podle něj pociťuje člověk v globalizované společnosti:

Věda je dnes nebezpečná, na požádání vraždí ve službách imperiálních zájmů, zamořuje svět geneticky manipulovanými organismy, pokrok, za který ručila, je toxický. Zelená kritika ekonomického růstu tak zpochybnila nejmohutnější zdroj smyslu moderní doby – rozvoj vědy a techniky. Ten dnes ve službách nomádského planetárního kapitálu bere pozemšťanům Zemi pod nohama, je zdrojem úzkosti a bezdomoveckého životního pocitu. (Bělohradský 2012, 1)

Bělohradského rázný odsudek si nezadá s jinými představiteli postmoderny. Zatímco její zakladatel Jean-François Lyotard hledal ve vědě vzor pro své filozofické myšlení, jeho pokračovatelé se této vstřícnosti rychle zbavili. Zpochybnována byla především objektivita vědeckého poznání, jež podle mnohých autorů není vůbec možná. Asi nejznámější je kritika francouzského sociologa vědy Bruna Latoura, podle něhož je věda pouhým sociálním konstruktem a vůbec nereflektuje realitu. Vědou zkoumaná fakta neexistují samostatně, ale jsou vytvářena každodenními aktivitami ve vědeckém provozu (Latour – Woolgar 1979, 40). Zvláště rozšířený je tento přístup mezi badatelkami zabývajícími se genderem, které často interpretují vědecké objevy jako prostředky mužské nadvlády nad ženami. Americká filozofka vědy Sandra Harding v návaznosti na Baconovu metaforu podrobování si „matky Přírody“ experimentálním zkoumáním přirovnala zákony newtonovské mechaniky k „manuálu pro znásilnění“ a konstatovala, že představa přírody svolné s brutálním zneužíváním se stala jedním z hlavních pilířů novověké vědy (Harding 1986, 113).⁵ V podobném duchu argumentují i další postmodernou ovlivněné myslitelky, což často vede k poněkud bizarním závěrům. Luce Irigaray například považuje Einsteinovu rovnici „ $E = mc^2$ “ za sexistickou, protože preferuje rychlost světla před důležitějšími rychlostmi, a navíc zapříčinila vývoj nukleárních zbraní (Irigaray 1985, 110; srov. také Sokal – Bricmont 1998, 100). Fiona Erskine zase formuluje hypotézu o „vědeckém útoku na feminismus“, podle níž darwinismus v 19. století úspěšně potlačil první vlnu feministického hnutí, zatímco sociobiologie se neúspěšně pokusila o umlčení druhé vlny. Evoluční biologie podle ní nepopisuje skutečné rozdíly mezi pohlavími, ale podporuje genderovou nerovnost viktoriánské Anglie. Darwinův *Původ druhů* se tak stal nástrojem sloužícím k upevnění patriarchálního řádu ve společnosti, protože kulturně podmíněné konvence transformoval do vědecky zakotvených zákonitostí (Erskine 1995; srov. také Hauserová 2001).

Podívejme se stručně na slabiny antiscientismu. Tou hlavní je, že protivědecky založená pozice je podkopávána neoddiskutovatelným triumfem přírodních věd a nízkým, či dokonce nulovým přínosem jejich alternativ. Stěžování si na neschopnost vědy vypořádat se s existenciálními problémy člověka zastírá skutečnost, že právě věda a technika byla příčinou zdokonalení existenčních podmínek lidstva. Celosvětově totiž dochází ke zvyšování kvality lidského života, kterou lze aspoň do určité míry zachytit pomocí kvantitativních indikátorů, mezi něž patří střední délka života, denní kalorický příjem, mateřská a kojenecká mortalita, úmrtnost v důsledku infekčních chorob, počet obětí válek a vražd, míra gramotnosti, délka volného času a podobně (Pinker 2011). Otázky po smyslu existence, které Husserl považoval

⁵ Harding svých slov později litovala, protože byla kritiky feminismu často citována mimo původní kontext (viz Nemeček 1997).

za „nejpalčivější“, nedokázala za více než sto let od svého vzniku uspokojivě zodpovědět ani fenomenologie, ani příbuzné antiscientistické směry. Jádrem tohoto neúspěchu je samotná povaha existenciálních témat: kde nejsme schopni formulovat smysluplné odpovědi, nemůžeme klást ani smysluplné otázky (srov. Wittgenstein 2007, 82; §6.5). Novověká věda mezi Newtonem a Darwinem navíc svedla úspěšný boj proti teleologickým vysvětlením, takže lze pochybovat o možnosti nalézt účel či smysl *čehokoli*.

Nemusíme se uchýlovat k pragmatickému dokládání užitečnosti vědy, stačí se zaměřit na její epistemologické výhody. S radikálním antiscientismem postmoderny bývá spojován relativismus v otázce pravdy, který je ale ve skutečnosti sebevyvracejícím se stanoviskem. Je s podivem, že zastánci relativismu mají tendenci na to zapomínat, i když byla tato strategie poprvé použita už Platónem při kritice Prótagorova relativismu v dialogu *Theaitétos*. Problém spočívá v tom, že podle epistemologických relativistů neexistují žádné objektivní pravdy, kromě té, že neexistují žádné objektivní pravdy.⁶ Pokud k těmto problémům přidáme takřka naprostou nesrozumitelnost jazyka, který postmoderní filozofové při své práci používají, zbude nám jen málo důvodů, proč považovat antiscientistický program za důvěryhodný.

Důsledků filozofického odporu vůči vědě se nakonec zalekli i někteří postmodernisté, což lze ilustrovat na jejich novějších textech. Sám Latour se v pozdějším článku zhrozil, že rétoriku sociálního konstruktivismu o nedostatku vědecké jistoty přebírají konzervativně pravicoví politici při popírání globálního oteplování, případně zastánci konspiračních teorií ohledně útoků 11. září nebo přistání na Měsíci (Latour 2004). Představitelé postmoderního relativismu jsou tak postaveni před neřešitelné dilema: boj proti hegemonii vědy jim podráží nohy při prosazování vlastní politické agendy, která je často na poznacích přírodní vědy vystavěna. I ti nejzarytější antiscientisté se tak musí na vědu občas s důvěrou spolehnout, a to nejen při podstupování naléhavých lékařských zákroků.

Konceptuální analýza

Druhým způsobem, jak se postavit ke vztahu filozofie a vědy, je řešení navržené Wittgensteinem a některými představiteli logického pozitivismu. Podle zastánců konceptuální analýzy je filozofie na vědě nezávislá, protože se zabývá pouze prověřováním logiky vědeckého jazyka. Nevytváří nové poznání, ale disponuje mandátem kritizovat vědecké teorie pomocí pečlivého přezkoumávání jejich pojmů. Wittgenstein k tomu ve slavné pasáži *Traktátu* napsal:

Filosofie není jednou z přírodních věd... Cílem filosofie je logické ujasnění myšlenek. Filosofie není naukou, nýbrž činností. Filosofická práce se ve své podstatě skládá z ujasňování. Výsledkem filosofie nejsou „filosofické věty“, nýbrž projasnění vět. Filosofie má projasnit a ostře formulovat myšlenky, jež jsou jinak jakoby kalné a zamlžené. (Wittgenstein 2007, 32; §4.111–4.112)⁷

⁶ Tzv. „absolutní pravda relativismu“ (srov. Gross – Levitt 1994, xii). Slabší verze relativismu, jako je kontextualismus nebo perspektivismus, k tomuto paradoxu nevedou, ale zároveň nejsou s vědou ve větším rozporu.

⁷ Podobně se vyjádřil i později: „Filosofie je bojem proti zakletí, v němž náš rozum drží prostředky naší řeči.“ (Wittgenstein 1993, 64; §109)

Filozofové z prostředí Vídeňského kruhu považovali za cíl své činnosti identifikaci pseudopojmů, pseudovět a pseudoprotlémů. Vlivný komentátor Wittgensteinova pozdního díla G. P. Baker přirovnal filozofickou metodu k policejní praxi, při níž je úkolem provádět dohled nad hranicí mezi smyslem a nesmyslem, nebo ke korektivní terapii, jež spočívá v pročištění použitých pojmů a nápravě gramatiky (Baker 2004, 94).

Nedostatkem tohoto přístupu je až příliš asketický program, který neuspokojoval filozofy s poněkud ambicióznějšími představami o přínosu své disciplíny. Postupem času proto někteří zastánci konceptuální analýzy zaměřili svou pozornost nejen na zdokonalování definic a jazykových konvencí, ale pokusili se o apriorní zkoumání filozofických problémů bez použití empirické evidence.⁸ Teprve u Kanta se projevílo přísné oddělení filozofické a vědecké metodologie, protože apriorní úvahy pro něj byly hlavním zdrojem poznatků v oblasti čisté matematiky, čisté přírodovědy i metafyziky. Pokantovská filozofie ovšem nedokázala dost dobře vysvětlit, jakou povahu vlastně mají Kantem propagované syntetické soudy *a priori*. Filozofové se proto v první polovině 20. století začali domnívat, že analytické soudy jsou základem apriorního poznání, zatímco ty syntetické jsou spojeny s poznáním aposteriorním. Sama analytičnost se stala cílem sverpého Quinova útoku, který ji v roce 1951 prohlásil za neudržitelnou, protože ji nelze uchopit bez nekorektního použití definice kruhem nebo neznámého neznámým (Quine 1995a). Filozofové jdoucí v Quinových stopách popřeli možnost, že by mohlo existovat *a priori* v jiném než metaforickém významu. Podle Quina není žádná konceptuální analýza zcela apriorní, protože reference jazykových výrazů je předmětem zkoumání lexikografie, která je bezesporu empirickou disciplínou. Vynikající rozvedení Quinova přístupu můžeme nalézt u Davida Papineaua, jenž obvinil filozofy používající konceptuální analýzu z nepochopení této metody. Podle něj jsou všechny soudy, k nimž filozofové dospívají, stejně jako ve vědeckém bádání syntetické a jejich veškeré poznání je také aposteriorní. Filozofové se iluzorně domnívají, že svou analýzu začínají u samotných pojmů, i když ve skutečnosti jsou jejich východiskem teorie složené ze syntetických výroků. Ze struktury jazyka nelze vyvozovat nic o povaze reality (Papineau 2009). Konceptuální analýza proto není alternativou vůči vědecké metodě, ale její součástí. Dokladem toho může být experimentální filozofie, která zkoumá používání filozofických pojmů mezi laickou i odbornou veřejností empiricky, například pomocí dotazníkových šetření.

Běžným apriorním nástrojem jsou myšlenkové experimenty chápané jako „soubory pokynů určujících, co si představit, chceme-li něco zjistit“ (Picha – Pichová 2013, 12). V posledních desetiletích se ve filozofii vedou urputné spory o to, jaký je jejich epistemologický status a zdali vůbec mohou apriorní metody přispívat k produkci nového poznání. Představitelé experimentální filozofie varují, že lidská představivost je značně omezená a že v mnoha případech jsou zdánlivě průkazná řešení abstraktně formulovaných úloh založená na nezdůvodněných intuicích. Ty se navíc mohou lišit nejen v případě jednotlivců, ale i mezi celými kulturami a pohlavími (srov. Weinberg – Nichols – Stich 2008; Buckwalter – Stich 2014). Proti možnostem konceptuální analýzy lze navíc opět argumentovat pragmaticky, protože „armchair philosophy“ má ve srovnání se standardní vědeckou metodologií velmi nízkou úspěšnost. Lze to doložit mnohými apriorními tvrzeními světoznámých filozofů, která byla později vědou vyvrácena. V roce 1790 Kant předpověděl, že život nebude možné nikdy vysvětlit ryze mechanicky a bez použití teleologických principů, i když jen o půlstoletí

⁸ Paradigmatickým příkladem je tzv. „Canberra Plan“, srov. Lewis (1970) a Jackson (1998).

později právě s takovou teorií vyrukoval Charles Darwin. Podobně nepřesnou predikci měl na svědomí Auguste Comte, když roku 1835 popřel možnost zjistit chemické složení vzdálených hvězd, přestože byla ještě za jeho života objevena stelární spektroskopie. Kognitivní psycholog Anthony Chemero takové argumenty označuje jako „hegeliánské“ na počest německého idealisty, který roku 1801 odmítl existenci planety nacházející se mezi Marsem a Jupiterem, a to na základě apriorních úvah vzešlých z interpretace Platónovy kosmologie. V témže roce byla astronomy potvrzena existence trpasličí planety Ceres, již Hegel vehementně popíral (Chemero 2009, 3–16). Z těchto minulých neúspěchů lze vcelku bezpečně usuzovat, že apriorní argumenty nemohou díky svému spoléhání na intuice obstát v konkurenci s teoriemi založenými na vědecké evidenci. Filozofové mohou mít ve svých předpovědích někdy pravdu, ale bez možnosti empirického ověření se jejich spekulace příliš neliší od hádání z vnitřností ptáků.

Naturalismus

Posledním přístupem k postavení filozofie a vědy je naturalismus, jehož počátky můžeme nalézt v dílech amerických pragmatistů, především Johna Deweyho (např. Dewey 1925). Blízko k němu měli i někteří představitelé Vídeňského kruhu, kteří od počátku propagovali myšlenku sjednocené vědy. Podle této teorie, jejímž hlavním autorem byl Otto Neurath, tvoří všechny vědecké disciplíny jeden celek, do něhož lze zahrnout přírodní, společenské i behaviorální vědy, a dokonce filozofii. Nejvlivnější verzi filozofického naturalismu nalezneme u W. V. O. Quina, jenž filozofii považoval za disciplínu úzce související s přírodní vědou. Quine svou pozici někdy po vzoru Mortona Whita označoval jako „metodologický monismus“, protože podle něj je každá věda založena na syntetických výrociích pocházejících ze zkušenosti (Quine 1981a, 67). V případě některých částí poznání, mezi něž patří například zákony logiky a matematiky, je vazba k empirii natolik volná, že na nás mohou intuitivně působit jako apriorní, ale ve skutečnosti jsou i ony zprostředkovaně odvozeny z pozorovacích vět a jejich zobecněných forem. Quine se úmyslně vymezuje vůči karteziánskému pojetí filozofie jako první vědy, která předchází veškeré teoretické zkoumání. Na titulní straně prvního vydání Descartových *Principů filozofie* se nacházela rytina stromu, jehož kořenový systém měl symbolicky znázorňovat filozofii a větve v koruně jednotlivé speciální disciplíny. Quine oproti tomu namítl, že každý výrok naší sítě přesvědčení lze revidovat a pokud některému z nich dáváme přednost, pak je to jen z pragmatických důvodů. Filozofie vědu nepředchází, naopak je její plnohodnotnou součástí. Pokud se od zbytku vědy něčím epistemicky liší, je to jen obecností a abstraktností jejích témat, nikoli použitím diametrálně odlišné a jistější metodologie. V článku „Ontologická relativita“ Quine píše:

Stejně jako Dewey mám za to, že poznání, mysl a význam jsou součástí téhož světa, se kterým mají co do činění, a že mají být studovány ve stejném empirickém duchu, jakým jsou prodchnuty přírodní vědy. Pro žádnou filozofii, která by tomu předcházela, tu není místo. (Quine 1998, 49)

Snad ještě pregnantněji se vyjádřil v článku „Natural Kinds“, který původně vyšel na stránkách téhož sborníku:

Nepovažuji filozofii za apriorní propedeutiku ani základ vědy, ale za kontinuální s vědou. Domnívám se, že se filozofie a věda nachází na stejné lodi – na lodi, abych

opět použil Neurathův příměr, kterou můžeme přestavět jen na otevřeném moři. Neexistuje žádné vnější hledisko, žádná první filozofie. (Quine 1969, 126–127)

Quine ve svých textech nabízí celou řadu definic naturalismu, které postupem času zhušťoval a precizoval. Toto jsou některé jeho klíčové charakteristiky: „realita má být rozpoznána a popsána prostředky samotné vědy, nikoli nějaké apriorní filozofie“ (Quine 1981b, 21); „opuštění snahy o první filozofii předcházející přírodní vědu“ (Quine 1981a, 67); „neexistuje žádný vyšší přístup k pravdě, než jsou empiricky testovatelné hypotézy“ (Quine 1995b, 251). Kvůli Quinovu vlivu se z naturalismu stala velmi rozšířená pozice, kterou dnes zastává většina analytických filozofů (Ritchie 2008, 1; Bourget – Chalmers 2014, 476). Není úplně jasné, co přesně si pod naturalismem představovat, ale přinejmenším na jednom se všichni jeho příznivci shodnou. Naturalisticky zaměřeni filozofové nabízejí mnohem vstřícnější pohled na vědu než jejich ideoví odpůrci, přičemž tento respekt vůči poznatkům a metodám přírodních věd bývá někdy pejorativně označován jako „scientismus“. Hypoteticko-deduktivní metoda je podle naturalistů jediným epistemicky důvěryhodným přístupem ke světu. V případech, kdy se filozofové snaží nalézt vůči poznání přírodních věd nějakou konkurenci, neuvědomují si asi přesně, co se poznáním vlastně míní. Odpověď se opět nachází v Platónově dialogu *Theaitétos*, v němž je poznání poprvé definováno jako pravdivé a zdůvodněné přesvědčení. Protože pravdivost můžeme přisuzovat jen větám nebo propozicím, není možná existence poznání, které by mělo neverbální povahu, a proto by mělo být poznání odlišeno od předjazykového vnímání. Filozofové by se také měli přestat schovávat za hermeneutické porozumění, které je údajnou alternativou vůči vědeckému poznání (např. Gadamer 2010). Pokud jsme u něj schopni určit podmínky pravdivosti a zdůvodnění, pak se neproblematicky jedná o poznání; pokud to nedokážeme, jsou takové výroky při popisu skutečnosti bezcenné.

Někteří sympatizanti Quinova přístupu se hlásí jen k metodologickému naturalismu, zatímco ontologický naturalismus odmítají, přičemž rozdíl mezi oběma pozicemi je následující (Papineau 2015). Metodologický naturalismus je stanoviskem, podle něhož je věda jediným možným nástrojem pro zkoumání materiálního světa. Z toho vyplývá určité epistemologické omezení, a tím je zaměření vědeckého bádání jen na oblast naturálního světa. Podle metodologických naturalistů může existovat určitá imateriální nebo transcendentní doména, v níž věda svou působnost ztrácí. Oproti tomu je ontologický naturalismus silnější, protože uznává pouze přirozené jevy a popírá cokoli nadpřirozeného, supranaturálního. Nekompromisně formulovanou verzi tohoto stanoviska nalezneme u Wilfrida Sellarse, který v roce 1956 napsal: „při popisu a vysvětlení světa je věda mírou všech věcí, těch, které jsou, že jsou, a těch, které nejsou, že nejsou“ (Sellars 1956, 303). Domnívám se, že přijetí pouze metodologického naturalismu je polovičaté řešení, protože věda je skutečným hegemonem a sama o sobě může rozhodovat i ontologické otázky. I když nám tisíce let trvající filozofická tradice tvrdí opak, termíny „transcendentní“ a „imateriální“ neoznačují nic reálného, a lze je proto považovat za synonyma k adjektivu „neexistující“. Postulace imateriálních entit opakuje osudnou chybu karteziánského dualismu, na niž poprvé upozornila Alžběta Falcká v prvním dopise Descartovi z 6. května 1643 (Shapiro 2007, 61–62). Alžběta se pozastavila nad tím, jak by mohly dvě naprosto oddělené substance spolu vzájemně interagovat. Jednodušeji řečeno, jak by mohla *res cogitans* kauzálně působit na ontologicky odlišnou *res extensa* a obráceně. Tento „alžbětinský argument“ lze snadno převést do diskuzí ohledně ontologického naturalismu. Mohou nastat dvě možnosti: 1. Imateriální je zcela oddělené, ale pak by nemohlo figurovat v interakcích s fyzikálním světem. 2. Imateriální je ve fyzikálním světě nějakým způsobem zahrnuto, ale pak by bylo možné zkoumat je pomocí standardní vědecké

metodologie.⁹ Pro ontologického naturalistu je dilema bezpředmětné, protože v obou případech věda popisuje vše, co lze vůbec poznat.

Představitelé naturalismu jsou si vědomi, že jejich stanovisko naráží na mnoho problémů, jejichž řešení momentálně není v našem dosahu. Úspěchy zatím ale převažují, jak je vidět na mnohých příkladech, kdy došlo k naturalizaci jednotlivých filozofických subdisciplín. Otázky ontologie lze tak vcelku neproblematicky převést na fyziku, epistemologii na kognitivní psychologii, filozofii mysli na neurologii a příbuzné disciplíny, filozofii jazyka na lingvistiku, etiku na evoluční biologii a teorii her atd. Zdá se také, že celek vědy dnes plní funkci, kterou dříve mnohem vágněji zastávala obecná metafyzika. Hlavní potíží, jež je naturalistům neustále předhazována jejich odpůrci, je nejasný status matematického poznání. Přesto se ukazuje slibná cesta, která je s naturalismem plně kompatibilní a jež se obejde bez přijetí jakékoli formy platonismu (Maddy 1997). Matematické objekty jako čísla a množiny ve skutečnosti nejsou nehmotné, ale jsou realizovány lidskými mozky na ryze neurálním základě. I ty nejabstraktnější zákony teoretické matematiky jsou vystaveny pomocí prostředků, které mají základ v kupeckých počtech a jež aspoň do určité míry sdílíme s našimi nejbližšími příbuznými z řádu primátů. Iluze o absolutní platnosti matematiky pak vyplývá z centrálního postavení jejích zákonů v quinovské síti přesvědčení. Tato představa je pro mnohé značně protiintuitivní, a proto se v poslední kapitole budu zabývat otázkou původu vědy podrobněji.

Vědecká žurnalistika pro náročné

V jednadvacátém století by už žádného seriózního myslitele nemělo překvapit, že lidský fenotyp vznikl působením evolučních mechanismů a trval desítky milionů let. Přirozený výběr neformoval jen těla, ale i mysl, a proto můžeme vědu chápat jako vedlejší produkt evoluce našich kognitivních schopností. Pokud se oprostíme od zažitých předsudků, zjistíme, že věda je rozvinutím zdravého rozumu prostřednictvím experimentálních a kvantitativních metod. Běžná pozorování jsou zdokonalována nejprve jednoduchými přístroji, které postupem času nabývají na složitosti; plánované experimenty umožňují kontrolu podmínek a získaná měření jsou statisticky vyhodnocována. Věda vzniká kognitivní dělbu práce, protože více lidí se věnuje zkoumaným problémům soustavněji a navzájem si kontroluje své závěry pomocí standardizovaných procedur, mezi něž patří dvojité zaslepené testování (*double-blind test*) a anonymní recenzování (*peer review*). Mezi zdravým rozumem a vědou není nějaký kvalitativní skok, rozdíl je pouze kvantitativní. Problém kvantitativních distinkcí spočívá v tom, že pokud jsou dostatečně velké, máme tendenci považovat je za kvalitativní.¹⁰ Zdá se nám proto často, že poznatky vědy odporují našim intuicím, ale ve skutečnosti jsou s nimi kontinuální, byť velmi vzdáleně. Potvrzuje to vývojová psycholožka Alison Gopniková, která našla hluboké podobnosti mezi myšlením dětí ve věku dvou let a vědců ve výzkumné praxi.

⁹ Ve filozofii vědy se tomuto principu říká „the completeness of physics“ nebo „causal closure“. Převzato do teologického kontextu: bůh je buď poznatelný a složený z elementárních částic hmoty a interakcí, nebo je nepoznatelný a kauzálně impotentní. Ockhamova břitva nám v tomto ohledu radí, abychom se postulování existence takových entit raději zdrželi.

¹⁰ Za tento vhléd vděčím prof. Pavlu Flossovi, který takto laicky reformuloval známý paradox hromady (*sorites paradox*).

Malé děti stejně jako vědci testují hypotézy, používají kauzální inferenci, analyzují statistické vzorce v datech, provádějí přirozené nebo řízené pokusy a učí se od jiných členů svého společenství (Gopnik 2012).

Když antiscientisté kritizují vědeckou metodologii jako něco nepřirozeného, či dokonce patologického, dávají tím najevo nepochopení problematiky. Pocit ohrožení z úspěchů vědecké metodologie je vede k tomu, že využívají emoční apel vyvolávající u čtenářů bezdůvodný pocit ohrožení. Naturalisticky založení filozofové si ale dávno všimli, že se běžné myšlení příliš neliší od vědeckého, a dokázali dokonce formulovat způsoby, jak věda překonává kognitivní omezení jednotlivců. David Hume už v polovině 18. století napsal, že „filozofické závěry nejsou nic než úvahy běžného života ve společném světě, metodizované a opravované“ (Hume 1996, 220). K tomu nutno dodat, že skotský filozof neviděl rozdíl mezi filozofií a vědou, protože v jeho době nebyly ani terminologicky odlišeny. Podobně se vyjadřují naturalisté 20. a 21. století, Quine svůj postoj formuloval následovně:

Věda sama je pokračováním zdravého rozumu. Vědec se neliší od obyčejného člověka tím, co považuje za evidenci, je jen pečlivější. Tato zvýšená pečlivost nespočívá v revizi zásad dokazování, ale jedná se o trpělivější a systematictější shromažďování a využívání toho, co by kdokoli mohl považovat za důkaz. (Quine 1957, 5–6)

Alex Rosenberg jako jeho asi nejradikálnější pokračovatel se přihlásil k takřka totožnému stanovisku:

Věda je zdravý rozum, který se nepřetržitě vylepšuje, přetváří a opravuje, až není poznat, že se jedná o zdravý rozum... Věda začíná jako zdravý rozum. Každý krok ve vývoji vědy je učiněn zdravým rozumem. Nahromadění těchto drobných krůčků zdravého rozumu, které započalo před 400 lety u Galilea, vytvořilo korpus vědeckých poznatků, v němž už nikdo zdravý rozum nerozpozná. Ale je to vše, čím je. Skutečný zdravý rozum je relativita a kvantová mechanika, atomární chemie a přirozený výběr. Proto bychom měli vědě důvěřovat víc než každodenní zkušenosti. (Rosenberg 2011, 167–169)

Pokud se věda skutečně ničím dramaticky neliší od běžné kognice, pak není jasné, jak by si své zvláštní epistemologické postavení mohla vydobýt filozofie. Opět se vkrádá naléhavá otázka, která zazněla na začátku tohoto článku: co dnes mají filozofové vlastně dělat? V minulosti existovali geniální filozofové, kteří dokázali přispívat ke kumulaci vědeckého poznání: Descartes byl tvůrcem analytické geometrie, Leibniz objevil infinitezimální počet, Pascal založil teorii pravděpodobnosti a prováděl pokusy s vakuem, Berkeley se zasloužil o rozvoj optiky. V současnosti se filozof fyziky David Albert podílí na diskuzích o interpretaci kvantové mechaniky, zatímco filozofové biologie Elliott Sober a Samir Okasha významně přispěli ke sporu o definici jednotek přirozeného výběru. Takových myslitelů dnes ale díky hyperspecializaci vědy najdeme velmi málo. Někteří filozofové proto přijímají za své deflační pojetí filozofie a všechny relevantní poznatky připisují vědě. Úkolem filozofie by podle nich bylo v návaznosti na Quinovu naturalizovanou epistemologii pochopit, proč je věda tak neuvěřitelně efektivní (Ritchie 2008, 4).

V závěru svého článku bych chtěl přijít s návrhem, který je skromnější než podílení se na rozvoji vědy, a přeci jen poněkud náročnější než komentování vědeckých úspěchů. Podle mě lze řešit celou řadu tradičních filozofických problémů za použití výsledků přírodních věd. Týká se to například tázání se po povaze reality, limitech lidského poznání, možnosti svobody vůle, charakteru osobní identity, existence nadpřirozených agentů, původu morálních pravidel

a podobně. Je dost dobře možné, že jediným úkolem filozofie je – slovy Tima Lewense – *high-end science journalism*, tedy vědecká žurnalistika pro náročné.¹¹ I tato minimalistická úloha filozofie má své opodstatnění. Díky vědě známe odpovědi na téměř všechny neodbytné otázky týkající se světa i sebe sama, teď je třeba domyslet jejich filozofické důsledky a zpopularizovat je mezi odbornou i laickou veřejností.¹² Není nutné se zatím obávat úplného zániku filozofie jako samostatné disciplíny, protože její problémy stojí obvykle mimo oblast hlavního zájmu vědců, i když se jich nějakým způsobem vždy dotýkají. Vědecká metoda zajisté není dokonalá, ale nic lepšího nemáme k dispozici. Filozofové by mohli zodpovědně využít její poznatky a uklidit po sobě to, co si za dva a půl tisíce let nadrobili.

Literatura

Baker, G. P. (2004): *Wittgenstein's Method*, Blackwell Publishing.

Bělohradský, V. (2012): Ztraceno v hněvu, *Literární noviny* 23(47), 1.

Blecha, I. (2007): *Proměny fenomenologie: úvod do Husserlovy filosofie*, Triton.

Bourget, D. – Chalmers, D. J. (2014): What Do Philosophers Believe?, *Philosophical Studies*, 170(3), 465–500.

Buckwalter, W. – Stich, S. P. (2014): Gender and Philosophical Intuition, in Knobe, J. – Nichols, S. (eds.) *Experimental Philosophy, Volume 2*, Oxford University Press, 307–346.

Dewey, J. (1925): *Experience and Nature*, Open Court.

Dyson, F. (2012): What Can You Really Know?, *The New York Review of Books* 59(17), 18–20, dostupné z: <<http://goo.gl/zStFdO>>.

Erskine, F. (1995): „The Origin of Species“ and the Science of Female Inferiority, in Amigoni, D. – Wallace, J. (eds.) *Charles Darwin's „The Origin of Species“: New Interdisciplinary Essay*, Manchester University Press, 95–121.

Gadamer, H.-G. (2010): *Pravda a metoda I: nárys filozofické hermeneutiky*, Triáda.

Gopnik, A. (2012): Scientific Thinking in Young Children: Theoretical Advances, Empirical Research, and Policy Implications, *Science* 337(6102), 1623–1627.

Gross, P. R. – Levitt, N. (1994): *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*, The Johns Hopkins University Press.

Harding, S. (1986): *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press.

Hauserová, E. (2001): Přelétaví samci a věrné samice, *Lidové noviny*, 7. červenec 2001, 22.

Hawking, S. – Mlodinow, L. (2011): *Velkolepý plán*, Argo a Dokořán.

Heidegger, M. (2004): Věda a zamyšlení, in *Věda, technika a zamyšlení*, OIKOYMENH, 36–60.

Holton, G. (1999): *Věda a antivěda*, Academia.

¹¹ Je třeba upozornit, že Lewens tento přístup nevíta, naopak před ním varuje (srov. Lewens 2012, 52).

¹² Termín „persistent questions“ jsem převzal od Alexe Rosenberga, který představuje celou řadu takových otázek (Rosenberg 2011, 2–3).

- Hume, D. (1996): *Zkoumání o lidském rozumu*, Svoboda.
- Husserl, E. (1996): *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, Academia.
- Chemero, A. (2009): *Radical Embodied Cognitive Science*, MIT Press.
- Irigaray, L. (1985): *Parler n'est jamais neutre*, Les Éditions de Minuit.
- Jackson, F. (1993): Armchair Metaphysics, in Michael, M. – O'Leary-Hawthorne, J. (eds.) *Philosophy in Mind*, Springer, 23–42.
- Krauss, L. – Andersen, R. (2012): Has Physics Made Philosophy and Religion Obsolete? *The Atlantic* [online], dostupné z: <<http://goo.gl/Fs7BE>>.
- Latour, B. – Woolgar, S. (1979): *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, Sage Publications.
- Latour, B. (2004): Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern, *Critical Inquiry* 30(2), 225–248.
- Lewens, T. (2012): A Surfeit of Naturalism, *Metaphilosophy* 43(1–2), 46–57.
- Lewis, D. (1970): How to Define Theoretical Terms, *The Journal of Philosophy* 67(13), 427–446.
- Maddy, P. (1997): *Naturalism in Mathematics*, Clarendon Press.
- Marquard, O. (2008): Kompetence ke kompenzaci nekompetence? O kompetenci a nekompetenci filosofie, *Reflexe* 35, 77–87.
- Nemecek, S. (1997): The Furor Over Feminist Science, *Scientific American* 276(1), 99–100.
- Papineau, D. (2009): The Poverty of Analysis, *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary Volume* 83(1), 1–30.
- Papineau, D. (2015): Naturalism, in Zalta, E. N. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online], 2007-02-22, rev. 2015-09-15, dostupné z: <<http://goo.gl/azBvoq>>.
- Patočka, J. (1992): *Přirozený svět jako filosofický problém*, Československý spisovatel.
- Picha, M. – Pichová, D. (2013): *100 myšlenkových experimentů ve filozofii*, Dybbuk.
- Pinker, S. (2011): *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, Viking Press.
- Quine, W. V. O. (1957): The Scope and Language of Science, *The British Journal for the Philosophy of Science* 8(29), 1–17.
- Quine, W. V. O. (1969): Natural Kinds, in *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, 114–138.
- Quine, W. V. O. (1981a): Five Milestones of Empiricism, in *Theories and Things*, Harvard University Press, 67–72.
- Quine, W. V. O. (1981b): Things and Their Place in Theories, in *Theories and Things*, Harvard University Press, 1–23.
- Quine, W. V. O. (1995a): Dvě dogmata empirismu, in Peregrin, J. – Sousedík, P. (eds.) *Co je analytický výrok?*, OIKOYMENH, 79–99.

- Quine, W. V. O. (1995b): Naturalism; Or, Living Within One's Means, *Dialectica* 49(2–4), 251–261.
- Quine, W. V. O. (1998): Ontologická relativita, in Peregrin, J. (ed.) *Obrat k jazyku: druhé kolo*, *Filosofia*, 47–82.
- Ritchie, J. (2008): *Understanding Naturalism*, Acumen Publishing.
- Rosenberg, A. (2011): *The Atheist's Guide to Reality: Enjoying Life without Illusions*, W. W. Norton & Company.
- Sellars, W. (1956): Empiricism and the Philosophy of Mind, *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 1, 253–329.
- Shapiro, L. (ed.) (2007): *The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes*, University of Chicago Press.
- Sokal, A. – Bricmont, J. (1998): *Intellectual Impostures*, Profile Books.
- Weinberg, J. M. – Nichols, N. – Stich, S. P. (2008): Normativity and Epistemic Intuitions, in Knobe J. – Nichols, S. (eds.) *Experimental Philosophy*, Oxford University Press, 17–45.
- Weinberg, S. (1996): *Snění o finální teorii*, Hynek.
- Wittgenstein, L. (1993): *Filosofická zkoumání*, *Filosofia*.
- Wittgenstein, L. (2007): *Tractatus logico-philosophicus*, OIKOYMENH.